

I БАЛКАНСКИ РАТ И АРБАНИЈА

Излаз српске војске на Јадран.

Према тајном додатку Уговора о савезу између Бугарске и Србије од 29 фебруара 1912 године, Србији је признато право на дотадашње турске територије *северно и западно* од Шар-планине. У вези са овом одредбом, а тежећи да својој земљи осигурају излаз на море, српске трупе избиле су 15 новембра 1912 године на Љеш и постепено запоселе целу северну Арбанију до Тиране и Драча. У лондонском «Тајмсу» изашла је 25 новембра изјава Пашића да Србија тражи Драч са већим хинтерландом.

Стварање аутономне Арбаније.

Међутим Конференција Амбасадора у Лондону донела је, 20 децембра 1912 године, одлуку о стварању аутономне Арбаније, дајући Србији само право на трговачки излаз на Јадранско море. Иста Конференција одлучује 20 марта 1913 године да се Скадар уступи Арбанији. Црна Гора одбила је да прими одлуку великих сила; у томе је подржава Србија, која шаље своје трупе да појачају опсаду Скадра. Велике силе решиле су (21 марта) да изврше поморску демонстрацију, од које се уздржала само Русија. Аустро-угарске, енглеске, француске, немачке и италијанске крстарице, окупљене код Барија, приморале су српске трупе да се повуку са положаја код Скадра.

Блокада црногорске обале.

Силе су објавиле 10 априла блокаду црногорских обала, али црногорска влада продужава опсаду Скадра, који капитулира 20 априла. Краљ Никола ипак је приморан на попуштање и 4 маја, у једном телеграму упућеном сер Едварду Греју, предао је судбину Скадра у руке сила. Међународна окупација Скадра трајала је све до 5 маја 1913 до почетка светског рата.

II ДЕОБА ИНТЕРЕСНИХ СФЕРА У АРБАНИЈИ ИЗМЕЂУ СРБИЈЕ И ГРЧКЕ

И ако је под пресијом великих сила а на првом месту Аустрије морала да се повуче са Јадрана и из северне Арбаније, Србија не престаје да губи наду.

У декларацији, која је тајни додаток Уговору о савезу између Грчке и Србије од 19 маја 1913 године, подељене су интересне сфере између Грчке и Србије у тек створеној аутономној Арбанији. Територија која се налази на северу од утока реке Семени у море, затим током ове реке до ушћа Деволи, затим током Деволија до планине Камне – спадала је у српску сферу утицаја. Јужни део Арбаније, од ове линије, спадао је у грчку утицајну сферу. На случај немира у Арбанији две земље су имале да се споразумеју о држању које ће заузети.

Ово су максимални захтеви које смо у једном писаном документу изнели према Арбанији.

III ЛОНДОНСКИ ПАКТ И АРБАНИЈА

Лондонски пакт закључен 26 априла 1915 године између Француске, Велике Британије, Русије и Италије имао је следеће одредбе:

- 1) У примедби чл. 5 речено је: »Четири савезне Силе доделиће ниже набројане јадранске земље Хрватској, Србији и Црној Гори: (...) На доњем Јадрану (у крајевима који интересују Србију и Црну Гору) читаву обалу од рта Планке до реке Дрима са важним пристаништима Сплит, Дубровник, Котор, Бар, Улцињ и Св. Иван Медовански (...) пристаниште Драч биће додељено независној муслиманској држави Арбанији.»
- 2) У чл. 6 вели се: «Италија ће добити у потпуно власништво Валону, острво Сасено а осим тога још и доста пространу територију потребну за њихову одбрану, т.ј. део између реке Војуше на северу и истоку а на југу до Химаре.»
- 3) У члану 7 вели се: «Ако би дошло до формирања једне мале аутономне и неутралне државе Арбаније, Италија се неће противити жељи Француске, Велике Британије и Русије, да се северни и јужни крајеви Арбаније поделе између Црне Горе, Србије и Грчке.»
«Италија ће добити право да руководи спољним пословима Арбаније.»

Још у 1915 години, велике силе дакле усвајају принцип деобе Арбаније и признају да у Арбанији имају своје интересе Италија, Србија и Грчка. Док се овим двома балканским земљама даје право на исправку границе, Италији се уступа Валона као и протекторат над окрњеном Арбанијом.

IV АРБАНИЈА НА КОНФЕРЕНЦИЈИ МИРА

Гледиште великих сила.

На Конференцији мира, савезничке силе (Француска, Велика Британија и Сједињене Америчке Државе) предложиле су најпре за Арбанију, на северу и истоку, оне границе које су биле утврђене на Лондонској конференцији 1913 године; признају потпун суверенитет Италије над Валоном и потребним залеђем и дају италији мандат за администрацију слободне арбанске државе под контролом Друштва Народа. (Меморандум од 9 децембра 1919 године.)

Наше гледиште

(Против мандата Италије. За независну Арбанију. Аргументи за исправку границе и узимање Скадра и северне Арбаније.)

У нашем одговору од 8 јануара 1920 године ми смо побиијали предлог за давање Италији мандата над Арбанијом, наводећи да би то било понављање случаја Босне и Херцеговине. «Ово решење, вели се у нашем одговору, створило би у корист Италије офанзивну границу против наше државе, која би била лишена средстава да се брани. Оно би значило у једну руку офанзивно преимућство, а у другу савршену стратегијску подложност.»

Ми смо тражили, из економских и стратегијских разлога, да се изврши према нама исправка границе (у средњем току Дрима, на Бојани и у погледу племена Климента и Кастрата) коју је одредила Лондонска конференција од 1913 године. Изузев ове корекције, наша Делегација је изјавила да је најбоље решење, ако се Арбанија учини независном државом у границама од 1913 године, и са аутономном администрацијом.

У случају да то решење не би било прихваћено или ако би јужни део Арбаније припао другим државама, наша Делегација тражила је за нас северни део Арбаније до Дрима. «Наша држава има старих права на ове крајеве, вели се у нашем меморандуму. Скадар је бивша престолница српских владара. Наш је народ пролио потоке крви за Скадар а нарочито у рату 1913 године који је стајао Србију више хиљада њених војника а Црну Гору једну трећину њене војске. Да удовољи жељама Великих Сила, српске и црногорске трупе испразниле су 1913 године Скадар и северну Арбанију. Аустрија, мобилишући војску, запретила је ратом. Скадар је могао припасти Црној Гори да је ова пристала да Ловћен уступи Аустрији, или да буде неутрализован. Али Црна Гора је одбила да уступи Аустрији овај важан стратегијски положај.»

«Дримска долина са Скадром чини географску и економску целину са Црном Гором и пограничним крајевима Србије. За средњу Србију и Црну Гору Дримска је долина једини директан и најкраћи природни пут на Јадран. Важна железница Дунав – Јадран треба да прође долином Дрима. Амбасадорска конференција у Лондону од 1913 године признала је Србији то право приступа на море.»

«Скадар је у вези и са питањем реке Бојане, која отвара природни пут црногорској трговини на море. Још према Берлинском уговору Црна Гора ужива право слободне пловидбе на Бојани. Скадарско језеро припада највећим делом Црној Гори. Због турске немарности, најбоље црногорске земље још су увек потопљене водом Скадарског језера. С тога нашу државу интересује у највећој мери регулација Бојане и дрима не само због пловидбе на Бојани, него и зато што би се на тај начин исушило 12 до 20.000 хектара најплодније земље, и исто толико би било амелиорирано. Две трећине ове земље припада Црној Гори.»

Италијанско гледиште.

(Према меморандуму од 10 јануара 1920.)

- 1) Италија тражи од Друштва Народа мандат да администрира независну арбанску државу.

- 2) Арбанске границе на северу и истоку биће оне које су биле утврђене на Конференцији у Лондону. Јужна граница биће предмет испитивања.
- 3) Град Валона биће додељен Италији у потпун суверенитет са потребним залеђем за његову одбрану и за економски развитак.

Савезници пристају да се Скадар и северна Арбанија прикључе Југославији.

Предлажући једно опште решење јадранског питања Клемансо је, у својству претседника Конференције мира, рекао 13 јануара 1920 године Пашићу и Трумбићу, а у вези са уступањем Ријеке Италији, следеће: «Према томе, држава С.Х.С. успеће се на врхунац своје моћи, па још кад буде имала Скадар, Дрим и Св. Јована Медованског.»

Нити је био на то пристао, с тим да Италија задржи Валону и да добије мандат над Арбанијом.

Наш последњи одговор Конференцији мира.

У последњем нашем одговору Конференцији мира од 14 јануара 1920 године ми смо и даље остали на становишту, да би најбоље решење било да се администрација Арбаније, у границама одређеним 1913 године, повери локалној, аутономној влади, без интервенције било које туђе силе. А ако решење не буде прихваћено, већ се одлучи давање делова арбанске територије другим државама, наша делегација тражила је део северне Арбаније (прилажући једну карту са обележеном границом), за који је обећала аутономан режим.

Гледшите пок. Пашића.

Када је изгледало као сигурно да ће савезници допустити Италији да се учврсти у средњој Арбанији, претседник наше делегације Пашић крајем 1919 године обавестио је владу у Београду да је дошао моменат, да *присиљени приликама мењамо нашу политику према Арбанији.* У том писму се вели:

«Пошто не можемо да васпоставимо стање у Арбанији какво је било пре евакуације наше војске и прве државе Есад-паше, услед надирања Италије и подржавања Италије од стране Сила; пошто Силе хоће да примене Лондонски уговор и неће бити Арбаније какву смо ми бранили, већ ће савезници дати Италији Валону са хинтерландом и протекторат над извесним делом Арбаније, - то, под таквим околностима, ми морамо да тражимо друге и боље границе према арбанским територијама, које ће потпасти под италијански протекторат.»

«*Минимум* који ћемо од савезника примити овај је: граница дуж Црнога Дрима до ушћа у Бели Дрим а одатле Великим Дримом до мора.»

«*Максимум* морамо тражити зато, како би Италија добила што мање територије. Тај максимум наших претензија био би: река Мат до

њеног извора а отуда право ка истоку до Црног Дрима. Дакле Мат и Дрим били би наше границе према италијанском протекторату.»

V ИТАЛИЈАНСКА ОКУПАЦИЈА АРБАНИЈЕ ПОСЛЕ РАТА И ДЕФИНИТИВНО ПОВЛАЧЕЊЕ ПОСЛЕ НЕУСПЕХА КОД ВАЛОНЕ

По свршетку рата, на основу једне међусавезничке војне одлуке, италијанске трупе окупирале су целу територију Арбаније, па чак и онај северни део који је нама био признат у Лондонском пакту. Једино је Скадар био под заједничком окупацијом француских и италијанских трупа.

Због непријатељског става који је Италија била заузела у то време према држави С.Х.С. ми смо ту италијанску војничку окупацију Арбаније сматрали као највећу опасност по нашу егзистенцију. На арбанском терену поведена је једна оштра борба између нас и Италије. Италијани су одатле покретали црногорско и македонско питање, као и идеју о Великој Арбанији до Качаника. Ми смо против њих водили час потајну час јавну акцију, придобијајући за паре арбанске прваке и служећи се идејом «независне Арбаније» и «Балкан балканским народима».

Незадовољство арбанашког становништва, које смо и ми подржавали, приморало је Италијане да почетком 1920 године повуку своје трупе из унутрашњости Арбаније и да се задрже само око Валоне, одакле ће такође у јуну исте године бити приморани да се повуку, склопивши један споразум са тиранском владом о евакуацији целокупне арбанске територије изузев острва Сасена.

До евакуације Арбаније дошло је дакле због организованог отпора Арбанаса, али не треба губити из вида да је у то време Италија била политички и војнички врло слаба. И данас има Арбанаса који мисле да би могли истерати Италијане из Арбаније кад год хоће. То самопоуздање је фатално за њих, јер не виде да данашња фашистичка Италија није оно што је била 1920 године под парламентарним владама Нитија, Ђолитија и Факте.

VI АРБАНИЈА ПРЕД КОНФЕРЕНЦИЈОМ АМБАСАДОРА

Пошто је евакуацијом Арбаније од стране италијанских трупа била рашчишћена ситуација на терену, Конференција Амбасадора могла је у новембру 1921 године донети одлуку о признању Арбаније као независне и суверене државе. Место ранијих обећања односно Валоне и мандата над Арбанијом, велике силе признале су Италији само њен специјални интерес за одржање арбанске независности. Арбанија је ушла и у Друштво Народа, са надом да ће јој то још више обезбедити њену независност.

Пред Конференцијом Амбасадора још једном смо узалуд покушали да добијемо исправку границе према Скадру и према Дриму, наводећи за

Скадар историјске, а за Дрим економске и саобраћајне разлоге. Француски експерт на Конференцији, Ларош, овако нас је тешио: «Краљевска влада је погрешила, што није усвојила, у своје време, француски предлог о подели Арбаније. Пашић се био са тим сложио, али је влада у Београду то одбила.» Да не би дакле пустили Италијане у Валону, ми смо се морали одрећи Скадра и границе до Дрима.

Пошто смо ми стално заступали идеју о недељивости арбанске територије како је она одређена 1913 године, као и о независности Арбаније, могло би се претпоставити да нас је ово решење Конференције Амбасадора задовољило. То међутим није случај. Тешкоће у нашим односима са Арбанијом, као и у нашим односима са Италијом због Арбаније ређају се и даље и поред проглашења Арбаније независном државом и чланом Друштва Народа.

Миридитска република

Док је Конференција Амбасадора решавала о границама Арбаније и о организовању њене независности, ми смо, половином 1921 године, потписали са првацима Миридита уговор о сарадњи. Било је предвиђено образовање слободне миридитске државе, коју ће бранити војне снаге С.Х.С. и чије ће интересе у иностранству заступати влада у Београду. Влада у Тирани угушила је овај покрет, а ми смо били оптужени и осужени пред Друштвом Народа.

VII РИМСКИ ПАКТ, ПАШИЋ, МУСОЛИНИ И АРБАНИЈА

Римски пакт из јануара 1924 године, по своме духу, наметао је Риму и Београду поштовање независности и принцип немешања у унутрашње ствари Арбаније, као и међусобно обавештавање о догађајима у Арбанији. То међутим није сметало да италијанска влада потпомогне Фан Нолија, у јуну 1924 године, да изведе побуну против Ахмет Зога, нити пак нашој влади да исте године у децембру омогући Ахмет Зогу да изврши са наше територије упад у Арбанију и преузме власт. Ни Рим ни Београд нису могли одолети интригама и захтевима својих арбанских «пријатеља», који су тражили помоћ за одржање или долазак на власт и обећавали верност и сарадњу, а првом приликом мењали оријентацију.

VIII ТИРАНСКИ ПАКТ И СТАЊЕ КОЈЕ ЈЕ ОН СТВОРИО

Пок. Пашић дајући упутства нашим претставницима за рад у арбанији говорио им је: ми хоћемо независну Арбанију, али слабу и несређену Арбанију. Време је показало, да ово није било могуће одржати. Слаба и несређена Арбанија морала је потражити помоћ и заштите тамо где их је могла наћи. Режим који је био угрожен од Италије, обраћао се нама, а онај кога смо ми хтели срушити тражио је заштите од Италије.

Слаба и несређена Арбанија затражила је 1926 године заштиту и помоћ Италије. Ахмет Зог добио је прво гарантију за свој режим, а затим

је пристао у 1927 години на закључење Војног савеза на 20 година, примио је стотине и стотине милиона лира за јавне радове, економски и финансијски Арбанију сасвим потчинио Италији, примио многе италијанске инструкторе. Створен је дакле однос који много личи на онај протекторат, против кога смо се борили на Конференцији мира.

Оно што нас је последњих година највише угрожавало из Арбаније, била је војна организација, војна утврђења и иредентистичка акција. Свуда смо видели опасност од италијанске акције и ону «офанзивну границу» против које смо се борили пред савезницима у Паризу, када су предлагали да се Италији да мандат у Арбанији.

На овом месту од интереса је споменути, да смо само ми протествовали и борили се против италијанске пенетрације у арбанији и на Балкан. Ниједна друга балканска земља није нас у томе подржавала. Две средоземне поморске силе, Француска и Енглеска, нису се буниле против затварања Јадранског мора. Шта више, Остен Чемберлен, на састанку са Мусолинијем у Ливорну, у 1926 години, дао је пристанак на Тирански пакт. А сви француски претставници у Тирани стално су давали савете Краљу Зогу да не долази у сукоб са Италијанима.

IX ИТАЛИЈАНСКО-ЈУГОСЛОВЕНСКИ ПАКТ О ПРИЈАТЕЉСТВУ ОД 25 МАРТА 1937 ГОДИНЕ

Италија и Југославија водећи једна према другој пријатељску политику могу се споразумети у Арбанији на следећој бази: Италија има свој животни интерес у Валони, тај део арбанашке обале не сме да буде од нас угрожен; ми тај интерес треба да схватимо и да га поштујемо. Животни интерес Југославије јесте да не буде угрожена на граници према Јужној Србији, нити према Косову (насељеном Арбанасима) нити према Скадру и црној Гори. О овоме се несумњиво водило рачуна када је у тајном протоколу уз пакт о пријатељству предвиђено да ће се обуставити даље утврђивање у зонама Либражда и Милотија. Што се тиче економско-финансијске акције у Арбанији, ми за њу немамо, нити желимо да улажемо нека нарочита средства. Италијани остају дакле без конкуренције и без приговора са наше стране, разуме се под условом да остану у границама друге тајне обавезе коју су пре две године узели према нама а наиме да у политичком, економском или финансијском погледу неће тражити никакве специјалне користи које би директно или индиректно компромитовале независност арбанске државе.

На тај начин пакт о пријатељству од 25 марта 1937 створио је један сношљив “modus vivendi” између нас и Италије на арбанашком терену, на коме смо се ранијих година толико сукобљавали и сумњичили.

Друго је питање, да ли би ово примирје у арбанији могло издржати пробе неке теже и компликованије ситуације у Средоземном мору или на Балкану.

X ОДРЖАЊЕ ИЛИ ПРОМЕНА STATUS QUO-A

Независност Арбаније је умањена, али није уништена.

Независност једне земље према иностранству је увек један релативан појам. С обзиром на околности, та независност је потпунија или је умањена. За Арбанију се данас не може казати да је њена унутрашња и спољна политика независна од Италије. Па ипак она се у међународној заједници сматра као независна држава. Међународно-правно, арбанска морска обала није италијанска, већ је под суверенитетом једне балканске државе. Италија још није закорачила на Балкан. Она има суверени део територије у Задру, али јој он не пружа могућност за даље развијање. У Арбанији Италија има утицаја, али нема слободу акције као на својој територији. Арбанаси се ипак одупиру њеној пенетрацији, чине јој тешкоће, успоравају је.

«Балкан балканским народима».

Традиционална политика Србије је «Балкан балканским народима». Овај принцип употребљаван је у своје време у борби против Отоманске Империје и Аустро-Угарске Монархије. Југославија се њиме успешно служила против одредаба Лондонског пакта који је Италију увлачио у Далмацију и Арбанију. У примени тог принципа ми смо увек видели најбољу залогу за мир на Балкану, за сарадњу међу балканским народима, за нормалан развој балканских народа. Присуство једне велике силе на Балкану то су отворена врата интригама и завојевањима.

Експанзија Италије.

Да ли је могуће да Италија, постајући суверени господар јужне и средње Арбаније, остане само на том узаном приморском појасу? Ми у то нисмо веровали пре 20 година, када су велике силе нудиле Италији Валону са хинтерландом. У то нам је још теже веровати данас када Италија показује толики динамизам и смелост у својој спољној политици.

Један опасан преседан.

Узимање једног дела балканске територије од једне ванбалканске велике силе, без икакве етичке подлоге, претставља за све балканске народе па и за нас један опасан преседан. Друге велике силе са других праваца могу се појавити са сличним претензијама. Посебно случај Италије у Арбанији за нас је опасан јер је Лондонским пактом, у ком је први пут јужна Арбанија призната Италији, тој истој Италији била призната и северна Далмација. Преседан за оживљавање одредаба Лондонског пакта на једном сектору Балкана, отвара врата за оживљавање и других одредаба.

Подела Арбаније.

При процени целог овога питања треба имати у виду да на сваки начин морамо гледати да избегнемо било отворен било прикривен сукоб са Италијом. Исто тако треба избећи и то да Италија сама окупира целу

Арбанију и да нас угрози на врло осетљивим местима, према Боки Которској и према Косову.

С обзиром на све што смо рекли напред, за нас би подела Арбаније могла доћи у обзир само као једно нужно и неизбежно зло коме се не може одупрети, и као једна велика штета из које треба извући онолико користи колико се да, тј. Од два зла изабрати мање.

Наше компензације.

Те компензације налазе се у материјалу који је пре 20 година израђиван, када се постављало питање деобе Арбаније.

Максимум који смо у своје време тражили јесте граница која би ишла реком Мата и Црног Дрима и која би нам дала стрателгиско осигурање Црне Горе и Косова. Морали би исто тако осигурати котлине Охридског и Преспанског Језера, прикључујући Подградец и словенска села Голог Брда, као и она између Преспе и Корче.

Узимање Скадра могло би у том случају бити од велике моралне и економске важности. То би нам омогућило извођење великих хидротехничких радова и добијање плодног земљишта за исхрану Црне Горе. Северна Арбанија у оквиру Јзгославије допустила би стварање нових саобраћајних веза Северне и јужне Србије са Јадраном.

Поделом Арбаније нестало би привлачног центра за арбанашку мањину на Косову, која би се, у новој ситуацији, лакше асимиловала. Ми би евентуално добили још 2 – 300.000 Арбанаса, али су они већином католици чији однос са Арбанасима муслиманима никад није био добар. Питање исељавања Арбанаса муслимана у Турску такође би се извело под новим околностима, јер не би било никакве јаче акције да се то спречава.